

जनावरांमध्ये होणारी विषबाधा

विषबाधा

कोणत्याही पदार्थाच्या अयोग्य प्रमाणातील सेवनामुळे अथवा संपर्कमुळे जनावरांच्या शरीरावर होणाऱ्या विपरीत परिणामास आपण विषबाधा म्हणू शकतो. विषबाधा ही क्वचितच घडणारी घटना असून आपली जनावरे दगावणे किंवा उत्पादन बंद होणे आणि त्यामुळे शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान होणे हे निश्चित असते. त्यामुळे आपल्या जनावरांमधील विषबाधा ओळखण्यासाठी आपणास आपल्या जनावरांबद्दल संपूर्ण माहिती असणे आवश्यक असते. जसे की, नेहमीचा खाद्य चारा, नेहमीचे चरण्याचे ठिकाण, केला जाणारा औषधोपचार इ. त्याचप्रमाणे विषबाधित जनावरे ही इतर जनावरांपेक्षा वेगळी असल्याचे आढळते आणि काही विशेष लक्षणावरून जनावराचे आरोग्य बिघडल्याचे आपल्या लक्षात येऊ शकते. जसे की, जनावर अस्वस्थ होते, तोंडातून अतिरिक्त लाळ गाळणे, अथवा फेस गळणे, श्वास घेण्यास त्रास होणे, श्वास घेताना आवाज येणे, नीटपणे उभा न राहता येणे, धडपडणे, वेढ्यासारखे करणे, ओरडणे, हंबरणे, अंग थरथरणे, पातळ शेण टाकणे, पोटदुखीची लक्षणे दाखवणे, नेहमीपेक्षा जनावरांचे वागणे विचित्र राहते. अशा प्रकारची एकापेक्षा अधिक लक्षणे विषबाधेची असू शकतात.

जनावरांमध्ये विषबाधा होणारी कारणे :

जनावराने कुठल्याही खाद्य अथवा अखाद्य पदार्थाचे अतिरिक्त सेवन केले तर त्यास विषबाधा होऊ शकते. जसे की, कीटकनाशक, युरिया, मीठ, विषारी वनस्पती, जनावरांची राहिलेली औषधे, कोवळी ज्वारी, दूषित पाणी, दूषित चारा, कीटकनाशक किंवा तणनाशक फवारलेला चारा, अपघाताने होणारी विषबाधा किंवा गुन्हेगारी वृत्तीतून झालेली विषबाधा.

विषबाधा निर्माण करणाऱ्या गोष्टी :

शेतीत वापरली जाणारी रसायने जसे की, कीटकनाशके, रासायनिक खते, रासायनिक प्रक्रिया केलेले बियाणे, बुरशीनाशके या सर्व गोष्टींच्या संपर्कात जनावर आले तर विषबाधा होऊ शकते.

- १) रासायनिक खत म्हणून शेतामध्ये मोठ्या प्रमाणावर युरियाचा वापर केला जातो. त्याचप्रमाणे प्रथिनांचा एक उत्तम स्त्रोत म्हणूनसुद्धा जनावरांच्या आहारात मोठ्या प्रमाणावर युरियाचा वापर होतो. जेणेकरून युरियाचे रूपांतर अमोनिया व नंतर अमिनो ॲसिड व प्रथिनांमध्ये होत असते. पण क्षमतेपेक्षा जास्त युरिया जनावरांच्या शरीरात गेल्यास जनावरांचे शरीर अतिरिक्त निर्माण होणाऱ्या अमोनियावर प्रक्रिया करू शकत नाही आणि विषबाधा होते.
- २) शेतामध्ये वापरली जाणारी कीटकनाशके विषबाधा करतात. बन्याच ठिकाणी कीटक नाशकांचा वापर हा अति जास्त प्रमाणात होताना दिसत असतो. बन्याच वेळेला जनावरांची भांडी ही कीटकनाशकांचे मिश्रण तयार करण्यासाठी वापरले जाते आणि मग जनावरे त्याच भांड्यातून खाद्य पाण्याचे सेवन रतात. कीटकनाशकांचे रिकामे डब्बे योग्य विल्हेवाट न लावता गोठ्यामध्येच ठेवले जातात. या अशा गोष्टींमुळे विषबाधा होण्याचा धोका आपण वाढवतच असतो.
- ३) बन्याचवेळेस परजीवी म्हणजेच गोचीड व इतर कीटकांच्या नियंत्रणासाठी कीटकनाशके आपण जनावरांच्या अंगावर फवारत असतो. मग अशावेळी जर जनावरांच्या अंगावर जखमा असतील किंवा जनावराने हे मिश्रण चाटले तर विषबाधा होऊ शकते.
- ४) सर्वात महत्त्वाचे, काही विषारी वनस्पती जनावरांमध्ये विषबाधा निर्माण करू शकतात जसे की, आपणा सर्वांना माहीत आहेच की बन्याच वेळा जनावरे ही कोवळी ज्वारी खाऊन आजारी किंवा मृत्युमुखी पडलेली दिसून येतात. याचे सर्वात महत्त्वाचे

प्रकाशन

महाराष्ट्र पशु व मत्त्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर, संशोधन अनुदान अंतर्गत

कारण म्हणजे कोवळ्या ज्वारीमध्ये हायड्रोसायनिक ॲसिड नावाचे आम्ल असते आणि त्याच्यामुळे शरीरातील हिमोग्लोबिनचे रूपांतर मेटा-हिमोग्लोबिनमध्ये होते आणि त्याच्यामुळे शरीरातील पेशींना प्राणवायू मिळत नाही व शरीरावर वाईट परिणाम होऊन जनावर मृत्युमुखी पडू शकते. त्यामुळे अशा ठिकाणी जनावरे चरण्यासाठी सोडताना योग्य ती काळजी घ्यावी.

- ५) जनावरांच्या उपचारानंतर उरलेली औषधे असतात आणि अशी औषधे बन्याच वेळा वापर करून झाला की गोठ्यामध्ये ठेवलेली असतात आणि ही औषधे जनावरांच्या खाद्यामध्ये येऊ शकतात ज्याचा जनावरांच्या शरीरावर विपरीत परिणाम होऊ शकतो. त्यामुळे अशी औषधे वापरतांना व वापरल्यानंतर व्यवस्थितरित्या त्याची विलहेवाट लावणे गरजेचे असते.
- ६) जनावरांना खराब झालेले धान्य खाद्य किंवा शिळे अन्न खाऊ घातले जाते किंवा ते अति जास्त प्रमाणात खाल्ले जातात आणि त्याचे विपरीत परिणाम दिसून येतात. आपल्याकडे बन्याच वेळा समारंभ असतो आणि रात्रीचे राहिलेले अन्न सकाळी फेकून देण्यापेक्षा मग शेतकरी जनावरांना खायला देतात पण अशा अन्नामुळे जनावरांचे पोट तर बिघडतेच पण अशा अन्नामध्ये बन्याच वेळा बुरशी लागलेली असते किंवा ते खराब झालेले असते आणि असे खराब झालेलं अन्न जर खाण्यात आलं तर त्यामध्ये वाढलेल्या बुरशी व त्यांचे विषारी पदार्थ त्या खाद्यामध्ये असतात आणि त्यामुळे जनावरांना विषबाधा होऊ शकते.
- ७) आजकाल सगळीकडे प्रदूषण वाढले आहे. औद्योगिक कंपन्यांमुळे रसायनयुक्त कचरा पाण्यामध्ये येत असतो आणि त्यामुळे असे पाणी जनावराने सेवन केल्यास त्याचे दुष्परिणाम दिसून येतात.

उपचार

विषबाधा आढळून आली तर शेतकऱ्यांनी सर्वप्रथम तज्ज्ञ पशुवैद्यकाचा सल्ला घ्यावा. जनावर शांत सावलीच्या ठिकाणी बांधावे आणि त्याला स्वच्छ पाण्याने धुऊन घ्यावे. त्याचप्रमाणे ज्या गोष्टीपासून विषबाधा झाली आहे असे वाटते असा दूषित चारा खाद्य पाणी यांपासून जनावरांना दूर ठेवावे आणि अशा घटनांमध्ये वेळ महत्त्वाची असते. त्यामुळे लवकरात लवकर तज्ज्ञ पशुवैद्यकास बोलावणे महत्त्वाचे असते. पशुवैद्यकापासून कुठलीही माहिती लपवण्याचा प्रयत्न करू नये. जेणेकरून योग्यरीत्या उपचार करता येणे शक्य होते. कीटकनाशकांमुळे विषबाधा झाली असे वाटत असल्यास त्याचे रिकामे आवरणे तज्ज्ञास दाखवावे यामुळे औषधोपचार करणे सोपे जाईल आणि आपले पशुधन वाचवता येईल.

विषबाधा होऊ नये किंवा विषबाधेपासून जनावरांना वाचवायचे असेल तर शेतकऱ्यांनी जनावरांना संतुलित आहार द्यावा व युरिया मीठ यासारखे घटक योग्य प्रमाणात द्यावे त्याप्रमाणे शुद्ध पाणी व खाद्य चारा जनावरांना मिळेल याची दक्षता घ्यावी. दुसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे उरलेली कीटकनाशके त्यांचे रिकामे आवरणे, उरलेली औषधे यांची साठवणूक जनावरांच्या गोठ्यात करू नये किंवा जनावरांची वापरायची भांडी आहेत त्याच्यामध्ये कीटकनाशकांची मिश्रणे बनवू नयेत. ज्वारीसारख्या वनस्पतींची अपरिपक्व ठोस्बे जनावरांना कधी खायला देऊ नयेत आणि त्यामुळे विषबाधा आपणाला टाळणे शक्य होते.

* मार्गदर्शक *

 www.mafsu.in

 www.knpcvs.in

कर्नल ग्रा. (डॉ.) ए. एम. पातुरकर
मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपुर

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये
अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. एन. व्ही. कुरकुरे
संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. ए. यु. भिकाने
संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. डी. आहेर
सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* लेखक *

डॉ. विकास कारंडे   डॉ. बी. सी. घुमरे
पशुओषध व विषशास्त्र विभाग,
क्रांतीसिंह नाना पाटील पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, शिरवळ

डॉ. स्मिता आर. कोल्हे
संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा